

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.11069638>

VOYAGA YETMAGANLARDA AUTODESTRUKTIV XULQ-ATVOR TURLARI VA SABABLARI

Yorqinoy Urazbayeva Atanazarovna

Yakubova Yulduzxon Gulummatovna

Xorazm viloyati Yangibozor tumanidagi 4-son va 15-son umumiy o'rta ta'lim
maktabi psixologlari

ANNOTATSIYA: Bugungi kunda autodestruktiv xulq-atvori muammosi, shu jumladan o'smirlar orasida, butun dunyoda dolzarbdir. Psixologlar ushbu hodisaning tabiati va sabablarini faol o'rganmoqdalar, muhokamalar va tadqiqotlar olib borishmoqda. Muammoning dolzarbligi shundaki, bu hodisa jamiyatning intellektual, genetik va kasbiy zaxirasiga salbiy ta'sir qiladi. Shuning uchun o'smirlar va kattalardagi autodestruktiv xatti-harakatlarining oldini olish usullarini batafsilroq o'rganishni talab qiladi.

Kalit so'zlar: Autodestruktiv, hissiyot, zo'ravonlik, alkogolizm, vikitizatsiya, parasuisid, affektivlik, disregulyatsiya, impulsivlik, tajovuzkorlik.

Autodestruktiv xulq-atvor - bu odamning o'zini o'zi yo'q qilish istagi bilan tavsiflangan g'ayritabiiy xatti-harakatlar. Autodestruktiv xatti-harakat - bu shaxsning jismoniy yoki psixologik salomatligiga zarar yetkazishga qaratilgan deviant xatti-harakatlar shakli. Bu jamiyatda rasman o'rnatilgan normalarga mos kelmaydigan insoniy xatti-harakatlardir. O'smirlilik - bu autodestruktiv his-tuyg'ular, fikrlar va harakatlar uchun rivojlanishning eng zaif davri. Bu vaqtda sodir bo'ladigan jismoniy va psixologik o'zgarishlar jiddiy xatti-harakatlarning buzilishining manbai bo'lishi

mumkin va o'z-o'zini yo'q qilish ichki bezovtalik bilan muloqot qilish usuli, shuningdek, uni yengishning noto'g'ri usuli bo'lishi mumkin.

Autodestruktiv xatti-harakatlar bir nechta shakllarga ega:

-O'z joniga qasd qilish shakli eng xavfli hisoblanadi. Ko'pgina mualliflar o'z joniga qasd qilish xatti-harakatlarining bir nechta shakllarini aniqladilar.

-Anoreksiya yoki bulimiya ko'rinishidagi ovqatlanish buzilishi individual xarakter xususiyatlari va boshqalarning fikriga munosabati natijasida rivojlanadi.

-Kimyoviy, iqtisodiy yoki axborotga qaramlikning paydo bo'lishida namoyon bo'ladigan qo'shimchali o'zini o'zi yo'q qiladigan xatti-harakatlar, masalan, alkogolizm, ziqnalik sindromi va boshqalar.

-Fanatik shakl, shaxsning sport, musiqa bilan shug'ullanishi bilan tavsiflanadi.

Vikitizatsiya shakli bir shaxsning boshqa shaxsni ijtimoiy normalarga mos kelmaydigan qilmishni sodir etishga undashga qaratilgan harakatlari bilan belgilanadi.

Salomatlik va hayotga tahdid soladigan ekstremal harakatlar,

O'z joniga qasd qilish - bu o'z joniga qasd qilish maqsadi bo'lgan xatti-harakatlar. O'z joniga qasd qilish tendensiyalari psixopatologiyasi bo'lmagan odamlarda ham, vahima hujumlari, klinik depressiya, shizofreniya va boshqalar bilan davolanayotgan bemorlarda ham kuzatiladi.

O'z joniga qasd qilish xatti-harakatlarining quyidagi turlari ajratiladi.

Namoyishkorona (parasuitsid). Bu odamning o'limga bo'lgan xohishsiz o'z sog'lig'iga aniq zarar yetkazishdan iborat. Parasuitsid asabiy charchoq alomatlari bor odamlarda sodir bo'ladi. Ko'rgazmali xatti-harakatlar o'z joniga qasd qilishga taqlid qilishga urinishlar shaklida namoyon bo'ladi (tomirlarni kesish, o'zini osib qo'yish, dori-darmonlarning xavfli bo'lmagan dozalarini qabul qilish). Parasuitsid bilan odam o'z muammolariga boshqalarning e'tiborini jalb qilishga, hamdardlik va achinishga intiladi. Ko'rgazmali xatti-harakatlarning asosiy motivatsiyasi yordam uchun yashirin so'rovdur.

Affektiv (ta'sirchan xatti-harakatlar). Kuchli hissiy qo'zg'alish (affekt) holatida o'z joniga qasd qilishga urinishlarni o'z ichiga oladi. Bu xatti-harakat insonning ijtimoiy tan olinishi, o'zini o'zi anglashi va boshqalarga bo'lgan ehtiyojlarini qoniqtirmaslik tufayli yuzaga keladi. Ehtiros holatida ongning torayishi, fikrlash moslashuvchanligining pasayishi, o'zini o'zi boshqarishning yo'qolishi, harakatlarning maqsadga muvofiqligini tushunishning buzilishi va o'z joniga qasd qilish istagi paydo bo'ladi. Kuchli salbiy his-tuyg'ular (g'azab, qo'rquv, aybdorlik) ta'siri ostida odam haqiqatni obyektiv idrok etishni to'xtatadi va osib qo'yish, zaharli moddalar bilan zaharlanish va hokazolarga murojaat qiladi.

Haqiqiy o'z joniga qasd qilish harakati. Bu boshqalar tomonidan tushunmovchilik, shaxslararo munosabatlardagi muvaffaqiyatsizlik, yaqin kishining o'limi, moliyaviy muammolar, surunkali progressiv kasallik va boshqa sabablar tufayli o'z joniga qasd qilish niyatidan iborat. Haqiqiy o'z joniga qasd qilish xatti-harakati bilan, odam ishonchli rejani o'ylab topadi va o'z joniga qasd qilishning samarali usulini tanlaydi - osib qo'yish, balandlikdan yiqilish, o'qotar quroldan foydalanish va hokazo. O'z joniga qasd qilishga tayyorgarlik muayyan harakatlarni o'z ichiga olishi mumkin: vasiyat qilish, nizolarni hal qilish va hokazo. Haqiqiy o'z joniga qasd qilishning maqsadi, oila va do'stlarning munosabatini hisobga olmasdan, o'z joniga qasd qilishdir.

Yashirin yoki bilvosita o'z joniga qasd qilish harakati (bilvosita) aniq o'z joniga qasd qilish motivlarisiz o'z—o'zini yo'q qiladigan yoki xavfli xatti-harakatlardir. Bunga spirtli ichimliklarni suiiste'mol qilish, nikotin, giyohvand moddalar, yekstremal sport va boshqalar kiradi.). Shu bilan birga, inson bunday xatti-harakatlar uning hayoti uchun xavfli yekanligini tushunadi, lekin o'zini shunday tutishda davom yetadi.

Autodestruktiv xatti-harakatlarning shakllanishining asosiy psixologik mexanizmlaridan biri bu hissiy tartibsizlikdir (disregulyatsiya).

Hissiy disregulyatsiya hissiyotlarni normal tartibga solishning buzilishini anglatadi. Hissiy tartibga solishning buzilishi, urinishlarga qaramay, his-tuyg'ularni

tartibga solishga urinishlar o'z maqsadiga erishmasa, his-tuyg'ular, shuningdek, ular bilan bog'liq xatti-harakatlar kerakli tarzda o'zgarmasa sodir bo'ladi.

O'smirda hissiy tartibsizlikning belgilari quyidagilardan iborat bo'lishi mumkin:

- salbiy, og'riqli hissiy tajribalarning ustunligi;
- impulsivlik;
- kayfiyatga bog'liq bo'lmagan maqsadlarga erishishda hissiy qo'zg'alishni tartibga solishda jiddiy qiyinchiliklar;
- hissiy vayronagarchilik, kuchli stresslarga duch kelganda befarqlik.

Biroq, hissiy muammolar har doim ham hissiy tartibsizlikni ko'rsatmaydi: hissiyotlarni tartibga solmasdan, hissiy muammolarni boshdan kechirish mumkin. Masalan, o'smir his-tuyg'ularni biron bir tarzda tartibga solish kerakligini anglamasligi yoki his-tuyg'ularni yordamsiz, qobiliyatsiz yoki mos kelmaydigan tarzda tartibga solishi mumkin. Bunday kognitiv nochorlik, shuningdek, o'smirni o'z his-tuyg'ularini va unga bog'liq bo'lgan ehtiyojlarni tushunmaslik tufayli autodestruktiv harakatlariga olib kelishi mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Umarov B.M.,Rajabova F.P. Voyaga yetmaganlarda xulq og'ishi va tarbiya buzulishining ijtimoiy-psixologik omillari//(Uzbekiston).-2015. -№.8.-C.16-21.
2. Z.To'laganova "Tarbiyasi qiyin o'smirlar".Toshkent 2005 yil
3. Sh.Xalilova "Tarbiyasi qiyin o'quvchilar bilan ishlash metodikasi " O'quv uslubiy qo'llanma.Toshkent 2015yil
4. Axmedova M. Shaxs psixodiagnostikasi.T.: 2012y